

Реферат на тему: "Світогляд Тараса Григоровича Шевченка"

Тарас Шевченко

Реферат з історії української літератури

Світогляд

Тараса Григоровича

Шевченка

Київ — 2002 р.

На початку XIX ст. у середовищі української інтелігенції виникла своєрідна ситуація. Як ми пересвідчилися, духовні віяння, що захопили більшість країн Східної Європи й Росію, не оминули й Україну. Радикальні республіканські ідеї Французької революції були широко представлені на Україні декабристами та українськими членами Союзу об'єднаних слов'ян, водночас філософські концепції національної культури Гердера, без сумніву, надихали творчість харківських романтиків. Проте на Україні політична активність не поєднувалася з культурною національно орієнтованою діяльністю: політичні радикали лишалися "безнаціональними" й не відводили у своїх політичних проектах місця для України, в той час як пропагандисти української національної культури були далекими від політики консерваторами, відданими цареві та існуючому ладові. Цей поділ шкодив обом ідеологічним течіям і згодом перетворився на хронічну хворобу української інтелігенції, та, здавалося, він не так вже турбував покоління 1820-х років. Проте для наступного покоління, що сформувалося у 1840-х роках, поєднання національної культури з політичною ідеологією стане першочерговим завданням.

Осередком покоління 1840-х років, до якого належали такі особистості, як історик М. Костомаров, письменник П. Куліш та поет Т. Шевченко, був не Харків, а Київ, де у 1834 р. постав новий університет. Представники цієї генерації походили як із Правобережної, так і з Лівобережної України і за своєю соціальною належністю були більш різномірними, ніж їхні попередники — вихідці з дворянства. Серед молоді 1840-х років найвище підносилися постаті однієї людини — Тараса Шевченка. Можна сперечатися про те, чи хтось із українців тієї доби справив на своїх співвітчизників сильніший вплив, ніж Шевченко. Але те, що в історії народу, який підводився на ноги у середині XIX ст., таке видатне місце посів саме поет, не було чимось винятковим. Культурна діяльність була єдиною цариною, де позбавлені держави українці могли виразити свою самобутність: тому часто провідну роль "будителів народу" відігравали поети, письменники, вчені. І все ж важко знайти інший приклад людини, поезія та особистість котрої такою повною мірою втілила національний дух, як це для українців зробив Шевченко.

Життєвий шлях Шевченка символізував сумну долю його народу. Шевченко

народився у 1814 р. в селі Моринцях на Правобережжі й виростав сиротою-кріпаком.

Коли пан узяв його з собою до Петербурга, малярські обдарування юнака привернули увагу кількох провідних митців, які у 1838 р. допомогли викупити його з кріпацтва.

Тоді Шевченко вступив до Імператорської Академії мистецтв, де здобув першокласну освіту. Водночас його інтелектуальні обрії значно розширилися завдяки інтенсивним контактам із багатьма українськими та російськими художниками й письменниками столиці. Незабаром ним оволоділа потреба висловити свої переживання в поезії. У 1840 р. вийшла друком його перша збірка українських поезій під назвою "Кобзар". Ці ліричні, щирі та сповнені музики вірші, переважно присвячені історії України, одразу ж привітали як українські, так і російські критики, назвавши їх геніальними творами.

Вихід "Кобзаря" був, як зауважує Юрій Луцький, подією унікального значення в історії української літератури, позаяк у ньому українська мова досягла літературної неперевершеності. Поет подолав одновимірність і обмеженість ролі, що її до тих пір відігравала українська література, спростувавши переконання таких, як, зокрема, знаменитий російський критик Віссаріон Белінський, котрі вважали, що мова українських селян не здатна передавати витончені думки й почуття. Відповідаючи на принизливі для української мови погляди Белінського, Шевченко писав:

Теплий кожух, тільки шкода — Не на мене шитий,

А розумне ваше слово Брехнею підбите.

Досягненнями Шевченка були спростовані погляди його сучасника — українця Миколи Гоголя, який вважав, що талановиті українці можуть зажити літературної слави лише в контексті російської літератури. Шевченко розширив гнучкість, експресивні можливості й ресурси української мови, синтезувавши кілька українських діалектів, сільську і міську говірки, а також елементи церковнослов'янської мови. Тим самим він продемонстрував своїм співвітчизникам, що їхня мова здатна блискуче передавати найширше розмаїття почуттів і думок, довів, що українці не мають ніякої потреби спиратися на російську мову як на засіб досягнення вищого стилю. Його поезія фактично стала проголошенням

літературної та інтелектуальної незалежності українців. Колишній кріпак не забував про своїх "знедолених братів" і, наче біблійний пророк, громогласно таврував гнобителів закріпаченого селянства. На відміну від більшості інших представників інтелігенції Шевченко не вірив у ліберальні проекти поступових реформ. У його віршах відкрито пропагувалися радикальні, революційні методи знищення несправедливості в суспільстві. У знаменитому "Заповіті" він закликав своїх земляків:

Поховайте, та вставайте, Кайдани порвіте І вражою злою кров'ю Волю окропіте) І мене в сім'ї великій, В сім'ї вольній, новій Не забудьте пом'янути Незлим тихим словом.

Обурення Шевченка соціальною несправедливістю нероздільно переплітається з його ненавистю до національного гноблення на Україні, на цій "нашій несвоїй землі", як він про неї писав. Непримиренний ворог царського самодержавства, він закликає до

самовизначення України задовго до того як цю ідею підтримали його помірковані колеги-інтелігенти. Така спрямованість з усією очевидністю проступає в його тлумаченні історії України, цієї найулюбленішої з його тем. Хмельницький для Шевченка — і "геніальний бунтар", і людина, відповідальна за фатальний союз України з Росією, внаслідок чого Україна втратила своє самоврядування. Його симпатії на боці таких козацьких ватажків, як Полуботок, що повставали проти царів: тих же, хто потурав Москві, він нещадно засуджував. Шевченко не приховує ненависті до Петра І, називаючи його "тираном" і "катом", та й до Катерини ІІ він ставиться не краще. Полемізуючи з найвидатнішим російським поетом Олександром Пушкіним, який вихваляв цих монархів, Шевченко писав:

Тепер же я знаю:

Це той Первий, що розпинав

Нашу Україну,

А Вторая доконала

Вдову-сиротину.

Кати, кати! Людоїди!

Але націоналізм Шевченка не був шовіністично обмеженим, він вважає прагнення України до свободи складовою всезагальної боротьби за справедливість. Як свідчать поема "Єретик", присвячена знаменитому чеському великомученику Янові Гусу, та поема "Кавказ", поет симпатизує пригнобленим народам усього світу.

Поезія Шевченка (деякі її зразки були настільки бунтарськими, що їх не публікували аж до 1905 р.) розбурхувала в його сучасників нові хвилюючі думки й почуття. Історик Костомаров писав: "Шевченкова муза зірвала покрови, що закривали від нас життя народу, й споглядати його було страшно, солодко, боляче й п'яно".

Шевченко змусив своїх колег бачити в народі не лише барвисті звичаї, а й його страждання. В історії козацтва він шукає не романтичних героїв, а уроків, що ведуть до кращого майбутнього. Україна для нього не просто мальовничий регіон Російської імперії, а край, що може й має стати незалежним.

Як справедливо зазначається, цитатами з Шевченка, як цитатами з Біблії, можна доводити "все", і кожна "ідеологія" чи "партія" у нас може з тріумфом проголошувати Шевченка своїм, відтворювати вигідний для себе образ, що власне, проявляється у всьому шевченкознавстві, де в потугах пошуків свого образу загалом забувається сам поет, витворюється його культ та бажане для себе його бачення.

Звертаючись до цього питання, деякі шевченкознавці (наприклад, Г. Грабович) виділяються три найбільш поширені образи Шевченка.

Отже, з погляду соціалістичного реалізму Тарас Шевченко подається як реаліст, матеріаліст та атеїст, революційний демократ, учень і соратник Белінського, Чернишевського та Добролюбова, що гнівно викривав, засуджував та таврував те й те, тих і таких, палко любив велику російську культуру та її корифеїв, "речник народу, полум'яно закликаючий громадою обух сталить", із зброєю в руках виступати проти кривавих гнобителів, рішуче визволятися від кайданів, боротися за нові суспільні

взаємини без царя супостата, без кріпосника-людожера, без мироїда-багача, без попліцеміра, тобто більшовик, але не зовсім лєнінський і не без помилок, хоча б у ставленні до Хмельницького, Переяславської Ради.

У розумінні Д. Донцова Шевченко виявляється крицевим носієм національності, державної ідеології, незламним лідером-трибуном, котрий закликає до безжалісної розправи не тільки з ворогом-супостатом, а й зі своїми нікчемними й запроданими земляками.

З точки зору народництва (від Костомарова до поетів та публіцистів наших днів) Шевченко сприймається як Пророк та Геній, мислиться лише у призмї народу, з ним ідентифікується Україна, українство, потреби й доля українського народу.

Звичайно, в кожному з образів Тараса Григоровича є дзеркало істини, в цілому він постає настільки заромантизованим, що говорити про його власний романтизм не доводиться. Романтизм становить єство його поезії і є не просто результатом впливу західноєвропейських традицій та ідей, а органічним зростанням з традицій народної творчості, хоча й перші впливи не виключаються. Що стосується світогляду Шевченка, його витоків, то і тут діапазон суджень досить широкий.

На думку Є. Маланюка, Шевченко, як і Гоголь, вийшов з тієї верстви, що була у XVIII столітті єдиною, верстви козацької, яка потім під адміністративним тиском російської імперії роз'єдналась. Якщо Гоголя родить українське дворянство, котре національно деградує, то Шевченка – закріпачене селянство, в якому є значні відсотки української шляхти, де відбувається повільний процес регенерації. Потрапивши до Петербурга мимохідь, він своїм "селянським" національним здоров'ям не тільки не відчув згубного впливу його життя, а й зумів оформити свою розумну національну суть.

У темряві ночі бездержавності Шевченко висвітив орієнтири державності, акумулював національний дух – дух козацької доби, "козацької шаблі", передавши його не тільки живим, а й поколінням ненароджених. У його творчості синтезована єдність тіла і душі, духу України, і саме завдяки синтезу людина у нього постає як образ Божий: вона ніколи не скалічена, однакова в добрі і злі, повна, багата внутрішнім змістом.

Витоки світогляду Шевченка, зміст його поезії деякі його дослідники (наприклад І. Крип'якевич) виводять не із суспільного стану поета, як це робить Є. Маланюк, а із сутності всіх умов, у яких він жив і творив. Він зростав там, де ще доживали свого віку очевидці коліївщини, де були живі згадки про козащину, де співали думи про Хмельницького, відчувши злидні, нужду і упокорення селянина-кріпака. Глибоке знання життя, традиції боротьби за волю і не менше прагнення до неї дали змогу йому викласти те, що було у Статуті братства, своїм полум'яним словом, словом поезії, інстинктивно розуміти минуле, виробити свій погляд на світ, давні часи і події, звернутися не тільки до сучасників, а й до нащадків із закликом вирішувати не поточні, а вічні проблеми, сягаючи до основ національного буття.

Унікал за своєю народністю, Шевченко вніс новий зміст, нові мотиви в народну літературу і, звернувшись до минулого, в ідеалах яких, за народною традицією,

знайшов нові мотиви, співзвучні своїм ідеалам суспільної справедливості, свободи і національності, протесту проти політичного гніту і будь-якого посягання на свободу і гідність людини, людської особистості, заклавши міцні підвалини національного відродження.

Д. Чижевський, характеризуючи світогляд Т. Шевченка як "антропоцентризм", сутність якого полягає у зведенні людини у центр всього буття, всього світу як природи, так й історії, усіх сфер людської культури, зумів показати специфіку цього погляду, особливо по відношенню до природи. Він показав, що за таким світоглядом природа постає як щось підпорядковане людині, резонатор або дзеркало, прислуховуючись або вдивляючись в які людина чує і бачить саму себе. Природа відгукується на все, що діється в серці людини, відбиває її внутрішнє життя в наглядних образах та символах. Однак, як саме природа відгукується на життя людського серця, говорить з людиною, озивається до неї, підслуховує її, сумує, хвалить Бога, плаче, сміється, — усе це залежить від того, що переживає людина, яка завжди залишається у центрі образу, історії, житті історичної події.

Визнаючи справедливою характеристику світоглядних позицій Шевченка Д. Чижевським (хоча вона властива й попереднім оцінкам, але чітко не виражена), доречно звернути увагу на ту особливість формування світогляду поета, на яку вказує Г. Грабович. Він підкреслює, що в центрі світогляду творчості Шевченка стоїть насамперед відчуття самого себе, власної долі й болі, свого "Я", чітко структурованих через інтенсивний автобіографізм самого митця як поета, носія слова.

Шевченко і став великим Поетом, Генієм, Пророком тому, що духовні колізії свого часу зробив драмою свого життя, а патріотизм – мірою справжньої любові людини до людини. Саме через символізм автобіографізму витворюється точна модель всього творчого світу Шевченка з чітким висвітлення гостроти розподілу на демони зла і добра, без жодного компромісу середини як відносно самого себе, так і відносно інших. Тому у сфері його творчості знаходиться все, оскільки воно людське. На сторону людського, його сторожі становиться Слово, носієм якого постає поет. Зливаючи свій голос з голосом Бога, поет стає Пророком, а його слово – пророчництвом. Якщо сподвижницька постать Пророка надає силу поетові, то невміння писати неправду, відкритість, здатність оголити себе і бачити правду, відкинути всі завіси, затишність не тільки явищ ілюзій, а й того земного самообману, що не тільки не бачить людської правди, яка полягає в тому, що не тільки пани, а й простий люд жорстокий, надають силу пророцтвам поета, вимагають слідувати силі правди і не лукавити з собою за будь-яких обставин.

З пророцтвом поета пов'язується ще один елемент романтизму його світогляду – міфотворчість. Велика правда завше осліплює, вона не тільки не освітлює, а й затьмарює, і чим яскравіше світло, тим глибші тіні, більше бажання зазирнути туди. Міф постає тут аналітичним та синтетичним окресленням пророцтва, з'єднанням холодного з гарячим розумом, розуму з почуттям, засобом висвітлення прихованого, затіненого, вищого та віщого, віщої правди, модернізацією цієї правди як відповіді

відчуттів на сучасне для митця, репрезентованого минулим, за яким стоять не ідеї, сили, події, а люди. Ось це і зумовлює цілісність світогляду Тараса Григоровича Шевченка як Генія і Пророка, силу і славу його правди.

Тарас Шевченко не лукавив із собою у послідовній антикріпацькій та антицарській позиції, критиці соціальних та суспільно-політичних порядків самодержавно-кріпацької Росії, справедливо вважаючи кріпацтво і самодержавство основою не тільки небаченого гноблення народів, а й причиною відсталості самої Росії. Все життя прагнув він до свободи, боровся за знищення кріпацтва, національного гноблення, ліквідацію самодержавства, вірив, що настане такий суспільний і політичний лад, який забезпечить свободу народові, всебічний розвиток особи. При цього боротьбу за справедливість, щастя і добро проти зла і насильства Шевченко тісно пов'язував з ідеєю милосердя, яке розумів як істино людське почуття, співчутливе ставлення людини до людини, прагнення робити добро, допомагати їй у боротьбі з горем, нещастям. Тарас Григорович гнівно засуджував тих, хто принижує беззахисного, попирає його гідність, обманює, кривдить людину, робить їй зло, спричиняє муки та страждання. Милосердя визнавав вищою основою людської гідності, духовності, людських взаємовідносин, вчинків, поступків.

Світоглядні позиції Шевченка зумовили своєрідність його ставлення до минулого, історії. Бачення світу у нього при всій загальнолюдській спрямованості глибоко національне, позачасове. Символічним кодом у ньому зосереджуються колективні надії і пам'ять, минуле, сучасне і майбутнє, розкриття якого дає змогу пізнати світову правду і про приховані колективні гріхи, і про "золотий вік", який і ще повернеться. В історичному інтелектуальному ключі все це спрямовується на глибоке відчуття української історичної долі й колективної душі, природнім шляхом поєднуючи, здавалося б, несумісні способи мислення – мислення XVIII століття козацько-станового патріотизму як апофеозу України, її історії та права, з романтичним апофеозом світової своєрідності народу, баченої поісторично, що постає моделлю України.

Проявляючи значну цікавість до історії України, історії українського народу, в минулому Шевченко бачить насамперед людей живих, конкретних, які стогнуть у кайданах, стогнуть так само, як і сьогодні, усвідомлює, що неправда є неправдою людською, неправдою царів, панів, попів і неволя є неволею мужицькою, неволею українською. Саме тому його цікавили в історичному минулому України передусім події і традиції, які були пов'язані з визвольною боротьбою українського народу проти своїх поневолювачів, соціального рабства, національного гноблення. Він високо цінував Запорізьку Січ, історичних діячів, які стояли на чолі визвольної боротьби українського народу, цінував їх такими, якими вони були.

І сьогодні постають блюзнірством потуги деяких публіцистів та філологів, які, втративши почуття будь-якого здорового глузду, навиривавши з творів Шевченка десятки цитат поза їх конкретним змістом, намагаються довести, що саме він обгрунтовує термін "пан" як вищу форму звернення при спілкуванні українців.

Тарас Шевченко, виражаючи природну та законну ненависть до царизму і

російських поміщиків, які розглядали Україну своєю провінцією, не переносив цієї ненависті на російський народ, на російських кріпаків, що конали в неволі так само, як і кріпаки українські. Любов до українського народу поєднувалась у нього з любов'ю до народу російського, народів Кавказу, Середньої Азії, інших регіонів та окраїн Російської імперії, вірою в те, що не повинно бути ні заюрмлених народів, ні людей. Тому стоячи на боці рідного народу, його національної свідомості, гідності, він культивував почуття єдності і дружби народів, визнання за ними права вільно розпоряджатися своєю долею, гідністю людського існування без будь-якої зверхності над іншими в "сім'ї вольній, новій". І це цілком правомірно. Роль Шевченка як людини і пророка формувалась і корінилась в існуючому царському ладі. Щоб бути пророком і провісником свободи, він мусив бути частиною двоїстого колоніально-імперського, українсько-російського світу, враховуючи всі його реалії, хоча основним для поета все-таки була доля рідного народу, його культури, мови.

В українській новій літературі Тарас Шевченко був першим, хто закликав українців не цуратися самих себе, не виступати у ролі придуркуватих провінціалів чи хитрого малороса, доводив, що самоствердження України має історичні та соціальні виміри. Створивши українську літературну мову, українську літературу як чинник національної самосвідомості, могутню зброю у розвитку культури українського народу, освічуючи його у дусі вільнодумства, гуманізму та патріотизму, Тарас Григорович спростував великодержавне твердження про те, що українська мова загалом не існує, так і погляди русифікованого "освіченого" пануючого класу і його прибічників на українську мову як на мужицьке "наречіє". Збагативши рідну мову, розглядав її як культурне надбання, найбільшу духовну цінність народу, виступав проти її засмічування, за подолання примітивізму та лихословлення, закликаючи навчатися чужого і не цуратися свого.

Типово романтичним було ставлення Шевченка до релігії, формування якого, на думку шевченкознавців, певною мірою йшло під впливом поглядів Д. Штрауса. В щоденниках, творах поета багато гострих висловів на адресу церковної обрядності, всіляких забобонів, виступів проти зловживань релігії з політичними цілями, проти релігійних війн, кровопролиття і сліз в ім'я релігійних пристрастей тощо. Архієрейську службу Шевченко розглядав як щось "тибетське", "лялькову комедію", апокаліпсис вважав алегоричною дурницею, розцінюючи вказане як виродження, занепад дійсної релігійності, відкидав в релігії все те, що робить з неї якусь абстрактну силу, яка стає байдужою до живих потреб людини, виступає проти індивіда, перешкоджає вільному розвитку особи, задоволенню її внутрішніх потреб. Для Шевченка релігія мала сенс як засіб боротьби за свободу людини, її щастя. Ось чому, критикуючи все те, що затьмарює, псує, закриває вічний, святий, дійсний зміст віри, він постійно цікавився релігійними проблемами, перечитував Біблію, часто цитував її, брав з неї епіграфи, називав "єдиною моєю відрадою".

Дійсною вірою Тарас Шевченко вважав народну віру, яка, зберігаючись у народних звичаях, обрядах, душі простого народу, вимагає встановлення безпосереднього зв'язку

та відносин з Богом і людиною, не потребує чи ніяких посередників та інших об'єктів наших поклоніння. За старими традиціями надзвичайно ідеалізовував Богоматір як ідеальний тип матері (Марія), антропологізуючи Христа, наближав його до людини, цінував у ньому вищі людські якості – високе, святе, правдиве. Для Шевченка Бог поставав захисником гноблених, виразником їх надій, прагнень, де любов до людини, повага, чуйність, взаємоповага в праці, подолання труднощів і негараздів виступали тією керівною ниткою, якою має користуватися кожний і без чого людина черствіє, стає грубою, втрачає гідність, проявляє самолюбство, попирає інтереси та права інших. Щодо християнства, то в творчості поета вона приймає вигляд того типу народної релігії, в якій, "Христос за плугом йде, а Марія несе йому їсти".